

10.

IMPLICITNI ČITALAC MAGAZINA SJEVERNE DALMACIJE: POKUŠAJ REKONSTRUKCIJE

Stanislava Barać

UDK: 050.8(497.581=163.41)“1934/35“

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Polazeći od jedne moguće skice periodičke scene u Kraljevini Jugoslaviji u trenutku kada je pokrenut *Magazin Sjeverne Dalmacije*, u čijem ocrtavanju posredno mogu da pomognu i same pripovetke Vladana Desnice, odnosno polazeći od ukazivanja na diferencijaciju čitalačke publike koja je bila posledica intenzivne društvene stratifikacije i modernizacije, ovaj rad *Magazinu Sjeverne Dalmacije* pristupa iz perspektive pojma implicitnog čitaoca. Implicitni čitalac se kao analitička kategorija pojavljuje u studijama britanskih istraživača periodike okupljenih oko časopisa *Victorian Periodicals Review*. Pozivajući se na pionirska istraživanja Jamesa Milla iz prve polovine 19. veka, ovi autori postavljaju hipotezu da sva periodička izdanja po pravilu oblikuju dominantnu poziciju iz koje se (časopis) čita, a da se ona može rekonstruisati iz retorike i tona časopisa, stavova i uverenja koji se u njegovim člancima iznose, ali i iz određenih vantekstualnih činilaca kao što su ritam izlaženja, cena, vizuelni identitet i izbor pisma. Cilj ovoga rada je da rekonstruiše datu dominantnu poziciju tj. implicitnog čitaoca *Magazina Sjeverne Dalmacije*. Na osnovu navedenih činilaca, taj se čitalac prepoznaje kao pripadnik dalmatinske regije, mediteranske i/ili srpske i hrvatske kulture, integralni Jugosloven, stanovnik grada i pripadnik građanske klase, muškarac pre nego žena, obrazovana i izgrađena ličnost multilingvalne kompetencije i intelektualac sa osećajem za istorijske procese.

Ključne reči: *Magazin Sjeverne Dalmacije*, Vladan Desnica, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevina Jugoslavija, društvena stratifikacija, periodika, almanah, čitalačka publika, implicitni čitalac

---

I

Vreme u kome je pokrenut *Magazin Sjeverne Dalmacije* urednika Vladana Desnice period je u kome se čitalačka publika Kraljevine Jugoslavije intenzivno diferencira i „specijalizuje“. Odnosno, časopisi i druga glasila se intenzivno diferenciraju i specijalizuju u skladu sa procesima društvene stratifikacije stanovništva Kraljevine. Ti se procesi

stratifikacije odvijaju prema – i to nije samo uobičajena floskula – obrazovnom, klasnom, konfesionalnom, političko-stranačkom, profesionalnom, esnafskom, generacijskom, rodnom i regionalnom kriterijumu. Procesi stratifikacije teku uporedo sa procesima društvene modernizacije, koji prvenstveno zahvataju (veće) gradove (još preciznije: njihova jezgra), odnosno upravo gradove poput Splita koji paralelno uvećavaju broj privrednih, administrativnih i kulturnih institucija i broj stanovnika. Činjenica da su i periferije gradova, a manji gradovi i sela posebno, u međuratnoj Jugoslaviji bili potpuno ili delimično isključeni iz modernizacijskih promena, upozorava da možemo govoriti samo o *ograničenoj modernizaciji*.

Do trenutka pokretanja *Magazina*, tj. do 1934. godine u Kraljevini Jugoslaviji svoja glasila imale su grupacije kod kojih je to već dugo bila tradicija, ali i „nové“ zajednice: različita građanska, verska, humanitarna i profesionalna društva (*Glas državnih penzionera i penzionerki Kraljevine Jugoslavije* Sarajevo 1927–1933, *Finansijska kontrola* Ljubljana 1921–1941, *Zadružna njiva* Beograd 1929–1941, *Mljekarski list* Zagreb 1926–1941, *Jugoslavija: Jugoslovenski turizam* Split 1930–1939, *Zdravstveni pokret* Beograd 1922–1941, *Ratnički glasnik* Beograd 1922–1937, *Islamski svijet* Sarajevo 1932–1935); političke partije, radničke i levičarske organizacije (*Samouprava* Beograd 1918–1929, 1936–1941; *Proleter* Zagreb, Beč, Prag, Pariz, Zagreb, Beograd, Ljubljana, Foča, Drinići 1929–1942); intelektualne i književne grupe (*Nova Evropa* Zagreb 1920–1941, *Srpski književni glasnik* Beograd 1920–1941, *Misao* Beograd 1919–1937, *Život i rad* Beograd 1928–1941, *Hrvatska revija* Zagreb 1928–1944), različite lokalne i seoske zajednice (*Hrvatsko selo* Zagreb 1934, *Naše selo* Podgorica 1930–1935, *Naše selo* Vranje 1932–1940), omladinska udruženja, ženska udruženja i pokreti (*Dječji Novi Behar* Sarajevo 1932–1941, *Ženski pokret* Beograd 1920–1938, *Ženski list* Zagreb 1926–1935) itd.¹ Među njima, mnogo je onih koji ističu svoj jugoslovenski karakter, posebno u vreme blisko pokretanju *Magazina* koje je i postperiod Diktature (*Jugoslavenska sloga* Slavonski Brod 1932–1935, *Jugoslovenska žena* Beograd 1931–1934, *Jugoslovenski učiteljski glas* Beograd 1931–1934). Među svima njima, pak, poseban kontekst za razumevanje i pozicioniranje Desničinog godišnjaka predstavljaju druge severnodalmatinske publikacije, kakav je periodik *Glas Privredno-kulturne Matice za Sjevernu Dalmaciju* (1929–1937) ili zbornik *Severna Dalmacija nekad i sad* (1939); iako nije periodičko izdanje, ovaj potonji predstavlja upravo tip *zabavnika/almanaha/cvetnika/kalendar/zbornika* kakve proučavaoci periodike uvršćuju u zajedničku žanrovsku grupu, bez obzira na to da li su se pojavili samo jednom, kao knjiga, ili su imali regularnu periodičku „sudbinu“.²

Ovom ilustrativnom spisku mogao bi se čak dodati fiktivni i fikcionalni list *Glasnik udruženja poštanskih službenika* iz pripovetke „Oproštaj“ Vladana Desnica (*Letopis Matice srpske*, 1951), a da takvo mešanje istorijskih i fikcionalnih činjenica ne predstavlja anahrono pozitivističko pojednostavljivanje odnosa između književnog teksta i vantekstualne

¹ Kao primeri ovde su navedena samo glasila koja su izlazila (i) u vreme kada i Desničin *Magazin*, odnosno u vreme koje neporedno prethodi njegovom pokretanju. Cilj iznošenja ovih primera je da se ilustruje dinamika medijske scene u Kraljevini, odnosno stepen samosvesti i diferenciranosti društvenih grupa. List *Proleter*, pak, kao reprezent ilegalnih glasila, tu je da posvedoči o represivnom delovanju države u medijskoj sferi i neslobodi štampe.

² Ур. Миодраг Матицки, „Забавници, алманаси и календари“, *Библиографија српских алманаха и календара*, Београд 1986., 1–57.

realnosti. U prozi Vladana Desnice, naime, motivski kompleks koji se odnosi na novine, časopise i almanahe, ali i novinarsku delatnost, ima važno mesto i jasnu poetičku funkciju. U slučaju motiva (dnevni)h novina i listova, časopisa i godišnjaka, često je reč o njihovom uklapanju u kompleks teme ljudske prolaznosti. S druge strane, iste vrste glasila, ukoliko su politička, igraju ulogu u izgradnji određenog lika, njegove političke biografije pa i same psihologije. Ponekad se te dve funkcije i spajaju. U pomenutoj kratkoj priči, koja opisuje višemesečno postupno umiranje junaka Antuna, „petnaestdnevni“ esnafski glasnik upotrebljen je kao jedan od znakova prolaznosti života.

Ovaj *list* se pojavljuje u jednoj od onih Desničinih pripovedaka koje se odnose na međuratni (splitski) period, i za koje se može pretpostaviti da predstavljaju rekonstrukciju pripovedaka iz izgubljene zbirke u rukopisu, tj. one zbirke koja je 1940. godine poslata beogradskom izdavaču Geci Konu i izgubljena tokom rata. U istu grupu pripovedaka spada i priča „Zlatni rudnik“ (*Hrvatsko kolo*, 1948), u kojoj pak važno mesto zauzimaju fiktionalne dnevne novine *Večernji list*. Hartiju starih brojeva tih novina glavni će junak, operiski pevač Joža, čak iskoristiti da u nju zamota svoje mrtvorodeno dete.³ Ovom slikom, na prvi pogled bizarnom, Desnica je sugerisao ideju o upisanosti prolaznosti života u sam njegov (pret)početak.

Već u svojoj prvoj pripovesti, „Životna staza Jandrije Kutlače“ (*Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1935), Desnica upotrebljava novine kao znak političkih transformacija i stranačko-političke strasti likova. Glavni junak, kada se „obrete u svojoj narodnoj državi i pitomome primorskome gradu“⁴ navikne „na jedne novine, pa ih uvijek kupuje i čita. Čita ih od az do ižice, u svako doba dana i na svakom mjestu: hoda polako i čita, zastajkiva i sriče. Naročito pred izbore jako se zanima...“⁵ Kao što će se i u ovom radu pokazati, data pripovetka, posebno u izmenjenoj drugoj verziji, u zbirci *Olupine na suncu* (1952), sadrži i jedan važan iskaz za razumevanje samog *Magazina* i poetike almanaha uopšte. Oblikovanje političke biografije lika uvođenjem novin(ar)skog motiva prisutno je i u pripovesti „Konac dana“ (*Brazda*, 1951), u kojoj glavni junak Mile Srdarević-Prkut, nekadašnji bečki student prava, nekoliko godina pred Prvi svetski rat osniva list *Nova zora*, paralelno sa sopstvenom političkom partijom. Međutim, ovaj list naziva karakterističnog za glasila kakva je pokretala južnoslovenska omladina u Austrougarskoj a usmerena protiv Austrougarske i opredeljena za jugoslovensko ujedinjenje, nije samo znak konkretnog političkog profila junaka. Naime, budući da Desnica prikazuje kako date ideje i njihovi nosioci vremenom gube prvobitni pa i svaki društveni značaj, (p)ostajući tek *olupine na suncu*, dalja upotreba istog *periodičkog motiva* u pripovesti u tom je znaku: čitalac će u daljem toku razvoja „radnje“, uveliko posle

³ Vladan DESNICA, *Pripovijetke* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. III), Zagreb 1974., 112.

⁴ Владан ДЕСНИЦА, „Животна стаза Јандрије Кутлаче, скица за роман“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 2/1935., 169. U drugoj verziji pripovetke Desnica odlučuje da taj primorski grad i imenuje: „A kad sve to minu, on se obrete u novoj državi, u pitomome primorskome gradu, na toplom suncu – preselio je ono nešto kućnih stvari u Split i tu se nastanio.“ V. DESNICA, *Pripovijetke*, 80. Zanimljivo je i kako Desnica atribuiru novostvorenu državu 1935. godine („u svojoj narodnoj državi“ – ističući emotivni odnos junaka prema njoj i njen „narodni“ karakter u odnosu na Austrougarsku), a kako posle Drugog svetskog rata („u novoj državi“ – neutralno i bez epiteta „narodna“).

⁵ В. ДЕСНИЦА, „Животна стаза Јандрије Кутлаче“, 170.

rata, kada Mile Prkut izgubi i funkciju predsjednika opštine, zateći ovog junaka kako sa setom prelistava stare ukoričene godišnjake *Nove zore*, da bi ga na kraju gledao suočenog sa činjenicom da nijedan list više ne želi da objavi njegov članak.⁶

Pomenuti imaginarni *Glasnik udruženja poštanskih službenika* iz priče „Oproštaj“ čita se iz perspektive ove studije kao reprezentativni model međuratne periodike (unutar koje glasila najrazličitijih udruženja i organizovanih društvenih grupa preovlađuju nad komercijalnim i privatnim izdanjima),⁷ odnosno kao signal o Desničinoj „periodičkoj“ (samo) svesti. Slično je i sa *Poljoprivrednim kalendarom* kojeg „u izlogu ‘Seljačkog bratstva‘“, dakle, nekakvog udruženja, ugleda junak pripovetke „Priča o fratru sa zelenom bradom“.⁸ Iako potpuno uzgredni motiv u pripovesti, u kontekstu ostalih prizivanja *periodičke kulture* u Desničinoj prozi, on je važno svedočanstvo pomenute svesti.

Nezavisno pak od tadašnjih Desničinih časopisnih (auto)refleksija, mnogi noviji teorijski periodički koncepti upućuju na zaključak da je specijalizovanost časopisa i posledica procesa društvene stratifikacije i njegov aktivni činilac.⁹ Drugačije rečeno, periodička štampa se gotovo po pravilu delom obraća već formiranoj čitalačkoj publici (društvenoj grupi), a u isto vreme i sama oblikuje njen „identitet“.

Upravo u preseku ova dva procesa (prvog koji se odvija „odozdo“ i drugog koji se vrši „odozgo“) nalazi se *figura implicitnog čitaoca*. Pojam „periodičkog“ implicitnog čitaoca ne podudara se sa književnoteorijskom konstrukcijom istog naziva: on jeste pre svega figura teksta, ali je, za razliku od implicitnog čitaoca u književnom tekstu, i sociološka kategorija. Ono što im je u svakom slučaju zajedničko jeste činjenica da implicitni i „istorijski“ čitalac, tj. dominantni adresat i dominantna realna publika, ne moraju da se poklapaju.¹⁰

⁶ „Zatim je poslao članak jednom prestoničkom listu s poduljim pismom u kome ih je podsjećao na svoju političku prošlost, koje se oni sigurno sjećaju, i iscrpno im naslikao prilike na općini. Odgovorili su mu učtivo upućujući ga na provincijski dnevnik, kod čijih će čitalaca stvar nesumnjivo naići na kudikamo veći interes, jer se radi o mjesnim ljudima i prilikama. Poslušao je taj savjet, no provincijski dnevnik nije mu ni odgovorio na pismo.“ V. DESNICA, *Pripovijetke*, 183.

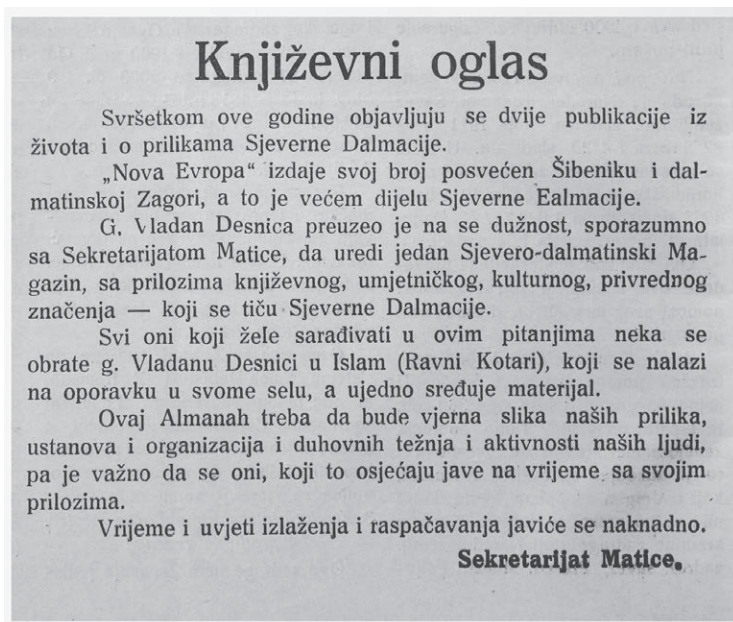
⁷ U međuratnom periodu je, inače, u Orosavlju i Zagrebu tokom 1934. i 1935. izlazio *Glasnik jugoslovenskih poštara*, preimenovan u *Glasnik poštanski* pa u *Glasnik ugovornih poštara Kraljevine Jugoslavije* (ur. Dragutin Sriće – Poštarov).

⁸ V. DESNICA, *Pripovijetke*, 381.

⁹ Ovakvi zaključci proizilaze i iz spoznaja proučavalaca viktorijanske periodike. Oslanjajući se na shvatanja kulture Raymonda Williama, oni su, kako to sažima Lyn Pykett, počeli da insistiraju na tome da (viktorijanska) periodika nije ogledalo koje reflektuje (viktorijansku) kulturu, niti samo sredstvo koje je izražava, već neizbežno ideološko i nesvesno okruženje, konstitutivni medij (viktorijanske) kulture. Lyn PYKETT, „Reading the Periodical Press: Text and Context“, *Victorian Periodicals Review*, 22/1989., br. 3, 103. Do ovog se zaključka došlo nakon što je jedno vreme u proučavanju periodike vladao reflektivno-konstruktivni model, koji je podrazumevao da periodička štampa istovremeno i odražava određenu kulturu i konstruiše je.

¹⁰ Za ilustraciju ove pojave u jugoslovenskom kontekstu mogu se uzeti dva primera, jedan starosnog a drugi klasnog „nepodudaranja“ publike, oba iz domena popularne kulture: časopis *Politikin zabavnik* (počeo da izlazi februara 1939) koji je osmišljen kao glasilo namenjeno mladoj publici, negde do kraja tinejdžerskog doba, vrlo je brzo kao svoj prepoznala i starija publika, što je krajem 20. veka našlo refleks i u nekoj vrsti njegovog podnaslova: *za sve od 7 do 77*, kasnije promenjenoj u: *za sve od 7 do 107* (godina). Drugi primer predstavljaju ilustrovani ženski modni magazini (u međuratnom periodu *Pariska moda* Zagreb 1921–1935 ili *Žena i svet* Beograd 1925–1941, a danas licencni magazini poput *Glarije* ili *Kosmopolitena*) koji promovišu životne stilove i modne imperATIVE koje većina njihovih čitateljki ne može sebi da priušti: oni kao implicitnu čitateljku imaju ženu iz više srednje ili visoke društvene klase, ali su njihove stvarne konzumentkinje one koje kupujući magazin kupuju ono što im je jedino dostupno – privremeni fantazam o drugačijoj i, najčešće bogatijoj, sebi.

Magazin Sjeverne Dalmacije je, najšire gledano, regionalno određen časopis, časopis jedne subregionalne zajednice, i u tom smislu usmeren na određenu i ograničenu čitalačku publiku. Pitanje je, međutim, da li u praksi periodik prevazilazi ovu svoju i samim naslovom preciziranu i ograničenu (implicitnu) publiku, kao i da li ju je možda po drugim kriterijumima – redukovao. Da li se, naime, unutar te regije odnosno publike, *Magazin Sjeverne Dalmacije* podjednako obraćao i stanovnicima grada i sela, i starijima i mlađima, i ženama i muškarcima, i visokoobrazovanima i neprosvećenima?

Sl. 1. Prva najava *Magazina Sjeverne Dalmacije*

Da bi se i pokušalo odgovoriti na ta pitanja, nužno je skrenuti pažnju na to da se paralelno sa definicijama implicitnog čitaoca u teoriji književnosti¹¹ u okviru studija periodike javljaju istraživanja i teoretizacije implicitnog čitaoca periodičke štampe u radovima Margaret Beetham, Lyn Pykett i Briana Maidmenta, nastajala tokom 70-ih i 80-ih godina 20. veka. Ona su začeta još kod njihovog devetnaestovekovnog preteče Jamesa Milla.¹² Polazeći od širokog korpusa periodike, od zabavnopopularne do naučne, od književne i „opšte“ do specijalizovane kao i od dnevnih listova do godišnjih publikacija, istraživači viktorijanske periodike formulisali su određena teorijska polazišta u rekonstruisanju implicitnog čitaoca periodičke štampe.

¹¹ Počev od uticajne studije *The Rhetoric of Fiction* Waynea Bootha (1961) pa do teorija recepcije Wolfganga Isera i Hansa Roberta Jaussa.

¹² Pionirskim se smatra pokušaj Jamesa Milla iz prve polovine 19. veka da rekonstruiše čitaoca „sa stranica“ lista *Edinburgh*. L. PYKETT, „Reading the Periodical Press“, 107.

Periodička izdanja po pravilu oblikuju *dominantnu poziciju iz koje se čita*, održavajući je, prema Margareth Beetham, sa više ili manje doslednosti kako u jednom broju tako i u kontinuitetu svog izlaženja. Ova doslednost je potrebna da bi se formirala a zatim i održala redovna čitalačka publika koja je uslov, ne samo ekonomskog, opstanka svakog periodika. Prepoznatljiva pozicija iz koje se periodik čita podrazumeva formiranje doslednog implicitnog čitaoca u okviru samog teksta, tj. implicitni čitalac je sama ta dosledna pozicija iz koje se neki časopis (godinama pa i decenijama) čita. Margareth Beetham o „doslednom“ čitaocu raspravlja u okviru onih karakteristika periodičkih izdanja koje ih čine *zatvorenom formom* (kontinuitet u izlaženju, istovetnost strukture svakog broja i sl.), čime se usložnjava shvatanje periodičkih izdanja kao otvorene forme (u smislu *otvorenog dela* Umberta Eca):

Periodik, dakle, može da ponudi svojim čitaocima prostor da konstruišu svoju sopstvenu verziju teksta selektivnim čitanjem, ali nasuprot toj fleksibilnosti mora biti postavljena tendencija koja zatvara alternativna čitanja pomoću stvaranja dominantne pozicije iz koje se čita, pozicije koja se održava sa više ili manje doslednosti u jednom broju i između brojeva.¹³

Periodik se čitaocu obraća kao individui, ali ga pozicionira i kao člana društvene grupe koju određuju klasa, rod, regija, starost, političko ubeđenje, religiozno opredeljenje ili ukrašaj ovih kategorija.¹⁴ Rekonstrukcija implicitnog čitaoca izvodi se analizom načina obraćanja koji se ogleda u *tonu, stavovima i retorici* časopisa,¹⁵ tj. kako Brian Maidment zaključuje:

Način obraćanja ili diskurs periodika mogu više da kažu o njegovoj generičkoj pripadnosti nego format. U osnovi, ideja o načinu obraćanja podrazumeva pokušaj da se povežu format i sadržaj (časopisa) tako što će se iz tona, stavova i retorike izvoditi implicitni čitalac časopisa. Ovakvo isticanje čitalaštva pre nego formata kao generičkog određenja, iako neminovno spekulativno u nekim aspektima, u najmanju ruku naglašava način na koji periodici deluju kao oblici društvenog diskursa radije nego kao neposredni iskazi društvenog mnjenja.¹⁶

B. Maidment ovaj zaključak izvodi na osnovu proučavanja posebnih periodičkih žanrova, u ovom sličaju viktorijanskih „časopisa narodnog progresa“ iz sredine 19. veka. On se suprotstavlja književnim istoričarima koji su žanrovsku pripadnost periodika određivali mnogo više prema formalnim kategorijama nego po ideološkoj orijentaciji, a kao dve osnovne kategorije služili su im *ritam izlaženja* i *cena* časopisa.¹⁷ Maidmentovo je mišljenje da se žanr periodika može odrediti pre svega na osnovu diskursa i figure implicitnog čitaoca, i stvarnog čitalaštva (ukoliko se ono može pouzdano utvrditi), pa tek zatim na osnovu formalnih činilaca i onoga što se naziva formatom (što bi bili npr. almanah, (jeftini) politički nedeljni list, (skupi) ilustrovani modni magazin, književni mesečnik). Uz to, a po Maid-

¹³ Margareth BEETHAM, „Open and Closed: The Periodicals as a Publishing Genre“, *Victorian Periodicals Review*, 22/1989., br. 3, 98–99.

¹⁴ *Isto*, 99.

¹⁵ Brian MAIDMENT, „Magazines of Popular Progress and the Artisans“, *Victorian Periodicals Review*, 17/1984., br. 3, 85; L. PYKETT, „Reading the Periodical Press“, 107; M. BEETHAM, „Open and Closed“, 99.

¹⁶ B. MAIDMENT, „Magazines of Popular Progress and the Artisans“, 85.

¹⁷ *Isto*.

mentu podjednako važno – kada se polazi od pitanja (implicitnog) čitaoca – razumevanje nekog periodika ili grupe periodika se usložnjava pa se iskazi i tekstovi u njima ne čitaju u svom bukvalnom i „gotovom“ značenju, već kao deo šireg poretka diskursâ.

Rekonstrukcija implicitnog čitaoca uključuje ipak, kao što se iz Maidmentovog navoda vidi, i analizu *vantekstualnih činilaca* kao što su cena, ritam izlaženja, vizuelni materijal ili izbor pisma, s tim da se stalno mora imati u vidu sauslovljenost ovih kategorija sa sadržajem i diskursom periodika. I to je ono što se može pokazati na primeru Desničnog glasila.

Iako broji svega dve sveske i naizgled nudi nedovoljan uzorak za ovakav poduhvat, godišnjak *Magazin Sjeverne Dalmacije* (1934, 1935) urednika Vladana Desnice upravo zato predstavlja istraživački izazov na datu temu. Izazov je i u prilagođavanju teorijskog modela koji proizilazi iz proučavanja časopisa i čitalačke publike jednog socio-ekonomski pa i kulturno bitno različitog područja. Pre svega, razlike se ogledaju u sadržaju pojma *tržišta*, koji se u konceptu implicitnog čitaoca viktorijske periodike odnosi na *ekonomske preduslove* (finansijsku sposobnost), dok u odgovarajućem konceptu južnoslovenske periodike podrazumeva prvenstveno *kulturne faktore* (pismenost i obrazovanje). Dodatna poteškoća ogleda se u nedostatku podataka o prenumerantima odnosno stvarnim čitaocima *Magazina Sjeverne Dalmacije*. Upravo na tome insistiraju pomenuti proučavaoci periodike smatrajući da tek kombinacija analiza implicitnog i istorijskih čitalaca daje smislene rezultate. Budući da godišnjak *Srbsko-dalmatinski magazin* (1836–1873), čiji je *Magazin Sjeverne Dalmacije* deklarativni nastavljaj, već ima preciznu analizu konkretne čitalačke publike,¹⁸ to može poslužiti ne samo kao polazište za hipotezu o čitaocima Desničnog *Magazina*, već i za pretpostavku o stepenu društvene transformacije ukupne čitalačke publike datog prostora u toku jednog veka, što bi bila tema nekog obimnijeg istraživanja.

II

Za ovu priliku, pak – uz svest da se u nekim elementima ostaje samo na nivou hipoteze – iz donekle kontekstualizovanog čitanja *Magazina*, a pre svega iz pažljivog čitanja članaka, njihove retorike i tona, može se zaključiti da je *Magazin Sjeverne Dalmacije* dominantno pozicionirao svog implicitnog čitaoca kao pripadnika severnodalmatinske regije, mediteranske i/ili srpske i hrvatske kulture, integralnog Jugoslovena, stanovnika grada i pripadnika građanske klase, muškarca pre nego ženu, obrazovanu i izgrađenu ličnost multilingvalne kompetencije, intelektualca sa osećajem za istorijske procese, a samim tim i pre sredovečnu nego vrlo mladu osobu.

Ako bi se u rekonstrukciji implicitnog čitaoca pošlo od vantekstualnih činilaca, ono na šta se najpre mora obratiti pažnja jeste ritam izlaženja periodika. Opredeljenje za godišnju periodičku publikaciju moglo je delimično imati motivaciju i u krajnje ličnim i praktič-

¹⁸ Branka PRPA-JOVANOVIĆ, *Srbsko-dalmatinski magazin 1836–1848. Preporodne ideje Srba u Dalmaciji*, Split 1988.

nim razlozima: Vladan Desnica mogao je procenjivati da mu redovne poslovne i porodične obaveze neće ostavljati vremena za frekventniji periodik. Pokretanje godišnjaka, u ovom slučaju *književno-naučnog almanaha*, ukazuje i na to da nešto nije prisutno u ličnoj motivaciji (ovog) vlasnika i urednika – finansijska dobit. Moglo bi se čak tvrditi da je to osobenost istorijske poetike (srpskih ili južnoslovenskih) kalendara i almanaha. Kako, naime, zaključuje Miodrag Maticki, za razliku od kalendarske književnosti na Zapadu, „u nas je situacija bila nešto specifičnija. Treba shvatiti Davidovića, Vuka, pesnikinju Radivojevičku i druge koji, u vremenu kada Srbi nemaju časopisa i pravog glasila, pokreću zabavnike i kalendare kako bi probili neumitni krug malobrojne i probrane čitalačke publike iz prvih decenija XIX veka. Nekoliko stotina prenumeranata na pojedine retke srpske knjige nije moglo da zadovolji začetnike novih ideja i progressa. Otuda u predgovorima prvih zabavnika i kalendara *urednici, unapred svesni materijalnog neuspeha*, štampaju godišnjake kako bi se odužili svome rodu.“¹⁹ Iako situacija u kojoj se pojavljuje Desničin godišnjak više nije ona ista u kojoj su se javljali almanasi 19. veka, niti tip almanaha koji on izdaje odgovara navedenima, jedna karakteristika ostaje konstantna, a to je odnos urednika almanaha prema komercijalnom uspehu svog periodika.

Nezavisno od svih mogućih ličnih razloga, opredeljenje za almanah tj. godišnjak u teoriji podrazumeva da pokretač računa na čitaoce koji će u dugom nizu godina ostati verni periodiku. To, pak, podrazumeva čitaoca koji ne čeka naredni dan ali i godinu sa neizvesnošću, dakle, mahom pripadnika građanske klase. Ipak, u praksi, budući da su izdanja ovakvih godišnjaka i samostalne celine, stvarni čitaoci nisu morali da budu i redovni čitaoci, kao što koncept implicitnog čitaoca podrazumeva.

Termini *almanah* i *godišnjak* u slučaju Desničinog *magazina* jesu odgovarajući žanrovski nazivi i jesu sinonimi, na šta ukazuje nekoliko „sinhronijskih signala“ iz prepiske Vladana Desnice²⁰ i jedna „dijahronijska činjenica“: *Srbsko-dalmatinski magazin*, izabrani preteča Vladanovog godišnjaka, bio je ništa drugo do almanah, koji je tu odrednicu prvobitno nosio i u naslovu. Ovaj almanah Teodora Petranovića, koji je počeo da izlazi 1836. godine, sadržao je na početnim stranicama tada obavezni kalendarski segment.²¹ Za ova žanrovska svrstavanja i, posledično, za razumevanje figure implicitnog čitaoca,

¹⁹ Миодраг МАТИЦКИ, *Летопис српског народа: три века алманаха и календара*, Београд 1997., 146–147. Kurziv S. B.

²⁰ U rukopisnoj zaostavštini porodice Desnica nalazi se prepiska Vladana Desnice u kojoj se više puta pominje pripremani *Magazin*, koji se, međutim, najčešće naziva almanahom. U prepisci između Vladana i njegovog strica, advokata Boška Desnice, u kojoj se najviše raspravlja i o *Magazinu*, Boško Desnica, čija su pisma jedino i sačuvana, prvi put pominje *Magazin* u pismu Vladanu Desnici od 1. veljače 1933. godine. Budući periodik naziva „magazinom“ i „almanakom“. Sam Vladan Desnica u pismu Privredno-kulturnoj matici u Šibeniku, od 7. listopada 1933. pominje isključivo almanah: „Najprije ću se osvrnuti na pojedine detalje uvjeta koje je Matica postavila za primanje moga Almanaha u svoju nakladu (...)“. Do kraja pisma on dosledno koristi naziv Almanah, pišući ga velikim slovom i opravdano se može pretpostaviti da je prvobitna zamisao naziva Desničinog godišnjaka bila *Almanah Sjeverne Dalmacije*. Takođe i Marko Car u pismu V. Desnici od 29. svibnja 1933. govori isključivo o budućem „almanahu“. (Zahvalna sam Dragi Roksandiću na ovim informacijama, kao i Urošu Desnici na saglasnosti da ih iskoristim.)

²¹ Taj se segment sastojao iz „letočisenija“, pashalije, samog (crkvenog) kalendara, prikaza mesečevih mena po mesecima, astrološkog predviđanja za datu godinu (npr. 1836. godinom carstvuje planeta Venus Danica, pa se očekuje jaka i držeća zima, proleće dovoljno vlažno ali suviše vetrovito, leto mnogo zapare i danju i noću obećava, a jesen će biti više vlažna nego suva, rodoslova vladarske (u ovom slučaju austrijske) porodice i popis „funkcionera“ Srpske pravoslavne crkve. Videti: *Srbsko-dalmatinski almanah*, 1836., 21–22.

od velike je važnosti ono što se, dakle, može nazvati istorijskom poetikom almanaškog žanra:

Almanasi (...) prvobitno i nisu bili ništa drugo nego kalendari kojima su dodavani različiti podaci o astronomskim zapažanjima, o uticaju zvezda, kao i razni književni i naučno-popularni prilozi. U prvoj polovini 19. veka najveći broj almanaha odgovara tom prvobitnom obliku i sastoji se od kalendarskog ili kalendarsko-poslovnog i zabavno-literarnog dela. Otuda se za njih, uz nazive almanah, zabavnik, cvetnik, javlja i naziv kalendar. Pa ipak, almanah kao vrstu godišnje periodičke publikacije treba, čak i kada sadrži potpun kalendar, razlikovati od običnih kalendara, iako i ovi često u dodatku donose razne književno-zabavne i naučno-popularne priloge. Drugim rečima, almanah je kalendar sa književno-zabavnim dodatkom i nešto više od toga. U stvari, prvi i osnovni oblik almanaha koji se javlja u eposi o kojoj je reč (19. vek) možemo definisati kao književnu publikaciju zborničkog tipa u kojoj kalendar i sve drugo što ide sa kalendarom, iako dolazi na početku, u stvari predstavlja sporedni deo, neku vrstu dodatka književnom delu. Taj promenjeni funkcionalni odnos između kalendarskog i lietararnog dela možemo uzeti kao osnovu za razgraničenje kalendara i almanaha i kao merilo od kojeg treba poći u određenju svakog od almanaha u književnosti i književnom životu svog doba.²²

Kalendari, od kojih almanasi dakle potiču i čiji se kalendarski deo u nekim kasnijim almanasima zadržava, nisu imali samo versku tj. crkvenu funkciju, već funkciju organizacije samog života, koji je (život kao i kalendar) pratio godišnja doba, promene u prirodi, mesečeve mene, ritam rada i odmora. Na taj način, stihijnost i cikličnost prirode preoznačena je u smislenost (organizacije) života zajednice i pojedinca.

U vreme kada su predstavnici književne avangarde svesno koristili žanr almanaha kao „nestalno“ i neregularno periodičko izdanje (almanah se može pojaviti i u samo jednom broju da bi zaslužio ime periodičke publikacije, što je naizgled paradoksalno), opredeljujući se unapred da prvi broj almanaha bude i poslednji, Vladan Desnica nije se odlučio za ovaj vid „godišnjaka“.²³ Desnica je izabrao godišnjak koji pretenduje na trajanje, i u tom je smislu tradicionalistički, s tim da u tradicionalnu formu smešta savremeni sadržaj. Almanasčki žanr ovakvog tipa u vreme (oko) pokretanja *Magazina Sjeverne Dalmacije* nije bio usamljena pojava u hrvatskoj/jugoslovenskoj kulturi.²⁴

U međuratnom periodu nije prekinuta ni tradicija „izvornih“ kalendara, onih koji se sastoje od obaveznog kalendarskog i od književno-zabavnog dela, kao ni almanaha koji iz njih proizilaze. Koliko je ta tradicija bila zapravo živa pokazuje članak Vojislava Maksimovića „Prosvjetini‘ kalendari i almanasi (1918–1941)“, koji se, dakle, ograničava samo na (p)opisivanje kalendara i almanaha Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva „Prosvjeta“ iz Sarajeva. Pored toga što ukazuje na važan kontinuitet između kalendara i almanaha, ovaj članak ukazuje i na podjednako važnu činjenicu da su u periodu jugoslovenske kraljevine

²² Јован Деретић, *Алманаси Вуковог доба*, Београд 1979., 9. О историјском развоју и историјској поетици алманаса и календара видети и: М. МАТИЦКИ, *Летопис српског народа*, 31–219.

²³ Последњи такви које је Десница пре осмишљавања сопственог алманaha могао имати у рукама јесу *Књига другова: алманah најмлађих југославенских социјалних лиричара* (ur. Novak Simić i Jovan Popović), Velika Kikinda 1929. i nerealistički almanah *Nemoguće*, Beograd 1930.

²⁴ Ур. *Алманah савремених проблема*, Zagreb 1932. – 1936.; *Хрватски књижевни алманah* (ur. Stanislav Šimić i Novak Simić), Zagreb 1934.; *Лички календар* (ur. Ivan Brkić), Zagreb 1933. – 1941.

taj kontinuitet održavali, odnosno kalendare-almanahe modernizovali sami književnici ili proučavaoci književnosti.²⁵ Prosvjetini almanasi imali su, istina ne od samog početka, izrazit jugoslavenski karakter i donosili su priloge najznačajnijih i afirmisanih pisaca i naučnika, domaćih kao i stranih. Može se tako zaključiti da je Vladan Desnica, pored toga što je svoje potencijale kao urednika video u tom kontekstu, znao da će ovakav tip godišnjaka imati dovoljno čitalačke publike. Opredeljući se pak za „elitistički“ vid almanahe, koji izostavlja kalendarium, Vladan Desnica je implicitnog čitaoca projektovao prvenstveno kao stanovnika grada.²⁶

Pritom *Srbsko-dalmatinski almanah/magazin*, „zvanični“ prethodnik Desničinog godišnjaka, kao ni ukupna srpska i hrvatska kalendarsko-almanaška kultura 19. veka nisu jedine tradicije kojima je Vladan Desnica mogao da bude inspirisan. U severnoj Dalmaciji postojala je i čitava tradicija godišnjaka na italijanskom jeziku, od kojih neki i naslovima insistiraju na svom regionalnom karakteru. Oni su velikim delom objavljeni u Zadru, a neki od njih su imali stabilan kontinuitet od 19. do 20. veka: *Almanacco di Zara: per l'anno ... ad uso del regno della Dalmazia* (1806–1816); *Almanacco provinciale della Dalmazia* (1817–1923); *Il Dalmatino: almanacco per l'anno ...: corredato di notizie patrie* (1876–1942) itd.²⁷ Ovi kalendari-almanasi svedoče, kako je pomenuto, o obliku iz kojih su proistekli i „moderni“ almanasi: oni se sastoje iz primarnog kalendarskog dela i manje važnog književno-zabavnog dela.

Iako suštinski različiti pa i sukobljeni, urbani i ruralni život u Severnoj Dalmaciji 19. i prve polovine 20. veka imaju, dakle, jednu zajedničku tačku: negovanje *kalendarske kulture*. U samom *Magazinu Sjeverne Dalmacije* Vladan Desnica je ostavio i prvorazredno, književno transponovano, svedočanstvo o psihosocijalnim osnovama takve kulture u ruralnim oblastima, kroz uvodni opis u pripovesti „Životna staza Jandrije Kutlače (skica za roman)“:

„Petar, kao stariji, uze upravljati kućom. To je bio ozbiljan i uravnotežen težak, pravi zemljoradnik; nikad nije ni pomislio na drugo podneblje ili na drugačiji život; bio je zadovoljan da jedan dan sliči drugom i jedna godina drugoj. Izmjenu, prilično pravilnu, rodnih godina sa gladnim, ljutih zima i kišljivih proljeća sa sušnim ljetima i lijepim jesenima primao je gotovo kao jednu kalendarsku određenost i ona je zadovoljavala potpuno svu potrebu njegove duše za promjenom.“²⁸

U drugoj i proširenoj verziji iste pripovetke, u zbirci *O lupine na suncu* (1952), Desnica je u citirani deo uneo izmene koje su išle upravo u smeru eksplicitnog povezivanja ruralnog, preciznije *ratarskog*, načina života i samih *kalendarskih publikacija*, odnosno razotkrivale

²⁵ „Prosvjetini‘ almanasi nastajali su i u posebnim prilikama, kada nije bilo moguće da se priredi sadržaj i kompletan kalendar (na primjer, u ratnoj 1918. godini), ali i prema određenim potrebama. Zato smo smatrali da ih ne treba da razdvajamo od kalendara, već da ih posmatramo kao cjelinu i kao knjige koje su, u osnovi, imale istu namjenu i sličan cilj, iako im se osnovna struktura donekle razlikovala. Možda i zato što su ih pripremali oni koji su, kao Pero Slijepčević i Vojislav Gaćinović, bili veoma naklonjeni literaturi i umjetnosti, u ‘Prosvjetini‘ almanasima prevladavaju književni i srodni priloci“. Војислав МАКСИМОВИЋ, „Просвјетини‘ календари и алманаси (1918–1941)“, *Календар Просвјета*, Сарајево 2012., 526.

²⁶ No, nije samo ta urednička intervencija bila ono što je almanah činilo elitističkim.

²⁷ Videti na portalu: Stari hrvatski časopisi: <http://dnc.nsk.hr/journals/Default.aspx>.

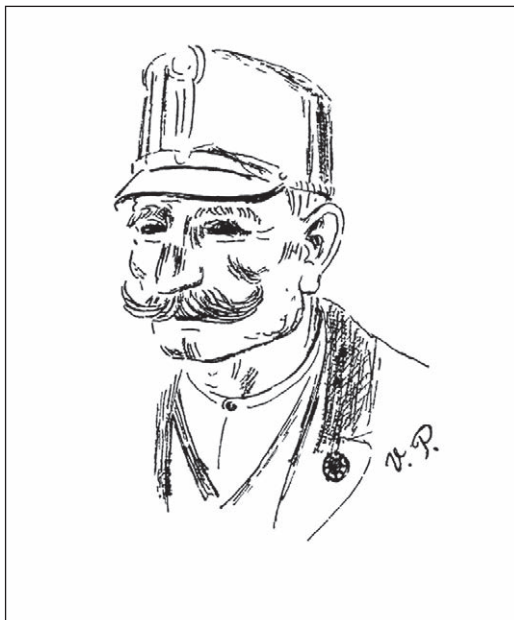
²⁸ Владан ДЕСНИЦА, „Животна стаза Јандрије Кутлаче“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 2/1935., 155.

da je pod „kalendarskom određenošću“ Desnica bukvalno podrazumevao i kalendarsku periodiku:

Petar se po očevoj smrti naglo uozbilji; uzme odmah upravljati kućom i odnositi se prema Jandriji s očinskom vlašću. Bio je to šutljiv i uravnotežen seljak, pravi ratar. Bio je zadovoljan da jedan dan sličí drugome i jedna godina drugoj. Izmjenu, prilično pravilnu, osrednjih godina sa gladnim, ljutih zima i kišljivih proljeća sa sušnim ljetima i vedrim jesenima, što se redalo tačno onako kako je kazano u *kalendaru-stogodnjaku*,²⁹ primao je gotovo kao neku kalendarsku određenost, i to očekivano i unaprijed znano smjenjivanje zadovoljavalo je potpuno njegovu potrebu za promjenom.³⁰

Slobodno se može reći da je na ovaj način Vladan Desnica u sopstveni almanah upisao jedan autopoetički iskaz, ali koji je autopoetički ne (samo) u smislu njegove književne poetike, već u smislu njegove uredničke odnosno *periodičke poetike*. U tom je iskazu neposredno iskazana svest o važnosti i čitanosti kalendara u Severnoj Dalmaciji. S druge strane je, posredno, s obzirom na činjenicu da se taj iskaz nalazi unutar jednog almanaha, iskazana i svest o kontinuitetu između kalendara i almanaha. Taj kontinuitet, pak, podrazumeva i momenat razlike: dok su se kalendari obraćali ruralnoj (a pismenoj) čitalačkoj publici koja je zaista mogla da ih *upotrebljava* i da bude njihov *konzument* u izvornom smislu te reči, dotle se noviji almanasi ipak pre obraćaju publici koja o ruralnom stanovništvu i problemima razmišlja i koji su za nju (bliska) tema. Pripovedačka distanca u opisivanju kalendara u ovom slučaju odgovara uredničkoj distanci prema njihovim konzumentima, pa se i kroz ovaj detalj implicitni čitalac *Magazina* konstruiše kao stanovnik grada i pripadnik građanske klase.

Dimitrije Vučenov je na osnovu istraživanja srpske periodike 19. veka, ali i pojava iz vremena kada je pokrenut i *Magazin Sjeverne Dalmacije* zaključio da su „alamanasi (...) išli ispred časopisa; u prvoj polovini prošlog [19.] stoleća javljali su se pre pojave časopisa uopšte, a u drugoj polovini pre časopisa koji bi pokrenula neka nova struja u javnom životu, pokret, književni pravac itd.“³¹ Kada se sve rečeno ima u vidu, *Magazin Sjeverne Dalmacije*

Sl. 2. Ilustracija Vjekoslava Paraća u Desničinoj pripovijesti „Životna staza Jandrije Kutlače“, objavljenoj 1935. u *Magazinu Sjeverne Dalmacije*

²⁹ U fusnoti 21 videti kako su mogla izgledati takva predviđanja u kalendarima i na kakve se kalendare-stogodnjake misli.

³⁰ V. DESNICA, *Pripovijetke*, 59. Kurziv S. B.

³¹ Dimitrije Vučenov prema M. МАТИЦКИ, *Летопис српског народа*, 90. Dimitrije Vučenov upozorava da nisu svi almanasi bili prethodnice novih i naprednih ideja, već da su, naprotiv, često u ovaj periodički oblik izlivena regresivna idejna opredeljenja pa su almanasi nekad „proisticali iz stagnacije svesti nekog dela društva, neke kulturne struje ili književne grupe“.

trebalo bi da je bio prethodnica niza „sitnijih“ i učestalijih časopisa i listova koje bi pokretala mala, ali nova i značajna intelektualna struja u javnom životu međuratnog Splita. Odnosno, Desničin godišnjak potencijalno je bio široka platforma sa koje su mogle da se realizuju različite nijanse ove donekle homogene severnodalmatinske javnosti.³²

Reći da je implicitni čitalac *Magazina Sjeverne Dalmacije* oblikovan kao pripadnik severnodalmatinske regije čini se kao tautologija i nešto što se podrazumeva. Međutim, pored eksplicitnih i deklarativnih iskaza (naziv časopisa, uvodnik, teme većine članaka), treba sagledati i njihova implicitna značenja. Jer tada se pokazuje da postoje nijansirane razlike u oblikovanju *subregionalnosti implicitnog čitaoca*, a one se čitaju iz retorike periodika: u ovom slučaju to će biti prikazano kroz upotrebu leksema *mi* i *naš,-a,-e*. Zamenica *naš* pojavljuje se u tekstovima svih žanrova i različitih autora *Magazina*. U uvodnom uredničkom tekstu Vladan Desnica ističe *subregionalnost* kao momenat povezivanja nekadašnjeg i sadašnjeg *Magazina*. *Magazin Sjeverne Dalmacije* deklarativni je nastavljajući godišnjaka *Ljubitelj prosvetljenja*. *Srbsko-dalmatinski magazin* (1836–1873). Urednik u nepotpisanom i nenaslovljenom uvodniku ne navodi to opredeljenje uzgredno, nego upravo pozivanjem na postojanje devetnestovekovog magazina započinje svoj članak. I jasno ističe da „ova naša kulturna publikacija“ „nastavlja tradiciju ‘Srbsko-dalmatinskog magazina’“.

Kada se nešto objavi na najpovlašćenijem mestu najpovlašćenijeg teksta jednog periodika, onda to suštinski kodira njegovo čitanje u aktuelnom trenutku. Odmah treba primetiti da Vladan Desnica piše da je „sjeverna Dalmacija“ pre skoro sto godina imala svoju godišnju publikaciju ne pominjući i njen nacionalni karakter. Taj nacionalni karakter je u Desničinom uvodniku prisutan tek u imenu te „godišnje kulturne revije“, i ne bi se reklo da ga Desnica izbegava zbog državne cenzure koja je u ovom „produženom“ vremenu Šestojanuarske diktature protežirala integralnojugoslovenske a zabranjivala „plemenske“ nacionalne manifestacije u štampi. Vladan Desnica u uvodniku kaže da je još „odonda“, od vremena prvog almanaha dalmatinskih Srba, „naš prilog općoj jugoslovenskoj misli i jugoslovenskoj knjizi postajao sve veći i sve značajniji“. Kako u ovom, tako i u drugim Desničinih tekstovima u *Magazinu*, nacionalno-regionalni identitet dalmatinskih Srba smešten je u sferu diskretnog imenovanja i podrazumevanih značenja („naš“, reč koju upotrebljava 11 puta na nepunoj stranici teksta). Zatim je, u ovom tekstu pre svega, kao takav viđen u kontekstu postupnog integrisanja u jugoslovenski kulturni identitet. Kroz upotrebu prisvojne zamenice *naš* može se iščitati ono što je iz nešto drugačije perspektive o Desničinom časopisnom projektu zaključila Branka Prpa, a to je da je on hteo „doprinijeti vraćanju na liberalna izvorišta jugoslavenskog integralizma i

³² Ipak, ovu hipotezu zasnovanu na uopštavanjima Vučenova treba i smatrati hipotezom, nikako zaključkom, jer, kako upozorava B. Andonovska: „Vučenovljeva ‘teza o pojavi u ulozi almanaha’ zapravo je primena koncepta avangarde kao heurističkog instrumenta pri osmišljavanju tipologije almanaha. Zato su almanasi – *prethodnice*, koje se u našoj sredini istorijski pojavljuju pre časopisa uopšte, ali u užem smislu i ‘pre časopisa koje bi pokrenula neka nova struja u javnom životu, pokret, književni pravac i to posebno onda dok je njihova snaga mala, kada su još grupa avangardista i tek počinju borbu za svoja shvatanja, ideje i ideale (Vučenov 1973, 328–329)’.“ Биљана Андоновска, „Авангардни алманаси: нацрт за једну поетику ефемерног“, *Књижевна историја*, 43/2011., br. 145, 807.

redefiniranju njegovih regionalnih (tj. dalmatinskih) i subregionalnih (tj. sjevernodalmatinskih) dimenzija³³. U tome učestvuje i jedan vantekstualni činilac: izbor pisma, tačnije urednički koncept (iznet u prvoj napomeni i sproveden u delo) po kome se izbor pisma (ćirilica ili latinica) ostavlja potpuno na volju autorima tekstova. U svakom slučaju, dakle, opisana retorika i ton uvodnika, kao i napomena koja i samom uvodniku prethodi, definišu implicitnog čitaoca *Magazina* kao integralnog Jugoslovena.

Ta je „činjenica“ i eksplicitno potvrđena kroz dalji sadržaj godišnjaka, članak dr Uroša Desnice „Jugoslovenstvo kao narodnost“ (1934). Ipak, ako je implicitni čitalac nesumnjivo projektovan kao integralni Jugosloven, i unutar toga „identiteta“ u samom diskursu časopisa moglo je biti i bilo je mimoilaženja. Razlike u koncepciji integralnog jugoslovenstva proizvodili su, svakako, direktni i eksplicitni iskazi. U pomenutom članku Uroš Desnica svojim početnim direktnim obraćanjem dalmatinskim Srbima direktno/diskretno (već kako će to koji čitalac recipirati) se suprotstavlja (stilski, poetički, ali i ideološki) opisanom diskretnom uredničkom obraćanju Vladana Desnice:

Izlazeći ovim Magazinom, kojemu je namijenjena zadaća jednog kulturnog bilansa Srba u Sjevernoj Dalmaciji za ovo nekoliko posljednjih decenija, kroz koje su oni, prvo pritišteni ratnim prilikama a zatim vođeni blagorodnom samozatajom, za ljubav lakšeg poratnog amalgamisanja sebe slabo ili nikako isticali, a od sebe još uvijek mnogo davali, nameće se dužnost da se našem svijetu objasni novo državno ime, koje nas okuplja u jednu širu i složeniju državnu zajednicu sa srodnim plemenima i koje nama, jednako kao i njima, postavlja izvjesna ograničenja i nameće izvjesna bolna odricanja.³⁴

Vladan Desnica ne samo što je izbegavao etnonacionalna određenja, već mu je potpuno bio stran autoviktimizacijski diskurs u diskursu nacije, kakav se ovde tek naslućuje a do punog izražaja dolazi u narednom (nepotpisanom a pretpostavljenom) tekstu Uroša Desnice, nekrologu Kralju Aleksandru I Karađorđeviću. U daljem nijansiranju razlika u koncepciji jugoslovenskog integralizma takođe su veliku ulogu imale (prisvojne) zamenice, tj. elementi retorike i tona članka.

³³ Videti Drago ROKSANDIĆ – Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ – Nikolina ŠIMETIN ŠEGVIĆ (ur.), *Desničini susreti 2014. Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Program rada / sažeci izlaganja*, Zagreb 2014., 51. U tom smislu, zaključci ovog rada stoje na potpuno suprotnim pozicijama od zaključaka iznetih u tekstu Srđana Volarevića „Podvlačenja Vladana Desnice“ objavljenog u zborniku *Književno delo Vladana Desnice*. Treba primetiti da ovaj tekst odudara i od većine tekstova samog zbornika u kom se pojavljuje (blizak mu je još ispovedni a nenaučni tekst M. Vuksanovića, pri čemu sam autor priznaje: „Paradoks je i što pisac hoće na naučni skup“, i „Malo koji pisac ume da radi ozbiljan naučni posao“, 51–52). Volarević, u formi istraživačke ispovedi i lirskim stilom, opisuje kako je iščitavajući list *Novo doba* naišao na članak u kojem je navodno Vladan Desnica ispodvlačio reči *Hrvat i brvatsko*, a ispod ispisao njihov broj u tom jednom članku (56). Volarević jasno otkriva da piše po pamćenju te da se ne seća ni naslova članka ni imena autora iz *Novog doba*. Naravno, nikakve naučne aparature u Volarevićevom „eseju“ nema, pa nije jasno ni zašto bi onaj ko je dotične reči podvlačio bio upravo Vladan Desnica. Sve ovo ne bi bilo važno da Volarević ovo „otkriće“ ne prenosi na tumačenje proze Vladana Desnice i reprezentacije regionalnih identiteta u njoj (kao što ne bi bilo vredno pomena da urednici zbornika nisu objavili ovako proizvoljan tekst zajedno sa ostalim, teorijski i istraživački utemeljenim tekstovima). Naime, Volarević smatra: „Ako razumevanje *Zimskog ljetovanja* podvrgnemo ključu uobičajenog akademskog, bezličnog i nadaseve jalovog tumačenja o sukobu urbane i ruralne celine, onda je imenica Srbin tu od drugorazredne važnosti, kao nešto usputno. Ali ako razumevanje ovog romana prihvatimo, kako sam ja to već i rekao pre nekog vremena (*Književne novine*, br. 699, 1985), na način da je tu od suštinske važnosti sučeljavanje rimokatoličkog i pravoslavnog koncepta života, onda imenica Srbin više do neba i kad je nema.“ Srđan VOLAREVIĆ, „Podvlačenja Vladana Desnice“, *Književno delo Vladana Desnice*, Beograd 2007., 241.

³⁴ Uroš DESNICA, „Jugoslovenstvo kao narodnost“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 1/1934., 127.

Zamenica *mi* i prisvojna zamenica *naš* našla je važno mesto i u nenaslavljenom pesmi Mirka Korolije koja ima status „uvodne“, odnosno uvodnog i programskog književnog teksta, koji dolazi odmah posle uvodnog uredničkog teksta.³⁵ Planine sa kojih se diže pesma o (vrlo konkretnom) narodnom junaku – Stojanu (spominje se samo njegovo ime, podrazumeva se da je Janković), kako *peva* Korolija, jesu „*naše* gore“. U pesmi je zapravo prisutna višestruka familijarizacija motiva: gore su, dakle, *naše*, i to su, vrlo konkretizovano: Ravni Kotari i Bukovica („S Kotara ravnih, s Bukovica suri“); junak je naš jer je dovoljno izreći mu samo ime pa da *svi mi* (čitaoci) znamo o kome se radi. Ovakva upotreba zamenica i opisani postupak „familijarizacije“ ne čini pesmu samu po sebi subregionalnom i pitanje je kako bi ona bila čitana u posebnoj zbirci ili nekoj antologiji, ali kada je ona objavljena u datom kontekstu, kao programska pesma komunikacijski neposrednijeg medija – časopisa, onda pesma proizvodi i akcentuje *subregionalnog* implicitnog čitaoca. (U izdvojenoj zbirci ili antologiji gde bi se našla sa drugim pesmama, ova pesma zvučala bi samim drugačije: Stojan bi jednostavno bio ime za narodnog junaka). U Korolijinom eseju „Vodopad Manojlovac“ sintagma *naš narod* jasno se vezuje za pravoslavno stanovništvo severnodalmatinskog kraja: „Naš je narod u svojoj primitivnosti ipak lepo naglasio to vraćanje k izvorima svoje duše u poetičnom prolećnom običaju kupanja u đurđevdanskoj rosi i izvorima. Stoga sam također uvek voleo Đurđevdan.“³⁶

Zatim je, u rubrici Književnost, koja se već do drugog broja *Magazina* neće održati, prvi objavljen tekst takođe pesma Mirka Korolije, „Manastir Krka“, u kojoj se lirski subjekat iz lirskog *ja* preobražava u lirsko *mi*. U pesmi to *mi* jeste zapravo lirski junak koji susreće svoje personifikovano detinjstvo, pa sa njim zajedno: „Zatim pod stare doksate stupismo / i u sumračnom hramu pričestismo / još jednom dušu prošlošću, svetinjom. // Najzad, pod epitrahilj Svetog Save / kleknuv, spustimo na blagoslov glave, / blažeći srce trto čamotinjom!...“³⁷

U ciklusu Vladana Desnice *Dvije impresije iz Gornje Dalmacije*, koji sledi pesmu „Manastir Krka“, postupak je obrnut: dok Korolija regionalizuje ili lokalizuje potencijalno univerzalni motiv, Desnica univerzalizuje značenje lokalnih slika. Nadnaslov jeste pokušao da očuva „regionalnost“ pesama, ali su leksičkim izborom „izbrisani“ svi regionalni tragovi (uslovno rečeno izbrisani, jer nisu ni postojali), a način obrade „severnodalmatinskih“ pesničkih motiva upravo je njihova „deregionalizacija“. Desnica čini to, između ostalog, pomoću antičkih reminiscencija: devojke, tj. „djevojke na vodi“, „uz cestu na kraju sela“ pretaču vode „kao Danajide neke“. Upadljiva razlika između Korolijine i Desničine poezije u prvom broju *Magazina*, po pitanju postupka de/regionalitacije, ogleda se u upotrebi *imena*: Korolija koristi imena stvarnih ličnosti i konkretne toponime (Manastir Krka, Sveti Sava, Bukovica, Stojan Janković, Ravni Kotari, vodopad Manojlovac), dok ih kod Desnice uopšte nema.³⁸

Vladan Desnica zadržao je pripadanje *regionalnom mi* u uredničkim tekstovima *Magazina*, ali se distancirao od njega u ulozi saradnika i autora poezije. U proznom tekstu jedno

³⁵ *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 4.

³⁶ Мирко КОРОЛИЈА, „Водрапад Манојловац“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 91.

³⁷ Мирко КОРОЛИЈА, „Манастир Крка“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 87.

³⁸ Владан ДЕСНИЦА, „Двије импресије из Горње Далмације“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 88.

naše ipak je ostalo: „Još jedan u dugom nizu, Jandrija je na staru ratničku slavu, još kosovsku, pa uskočku i serdarsku, preko Kačića i lovorikâ *naše* krvi u terezijanskim ratovima, nadovezao svoje slavno službovanje u Česarovoj vojsci.“³⁹

Stil Vladana Desnice potpuno je različit i od načina govora Boška Desnice, sa kojim je Vladan razmatrao i koncepciju svog godišnjaka i koji je bio jedan od njegovih najzastupljenijih autora. U studiji „Vuk Mandušić“ iz 1934, Boško Desnica piše: „Vladika Rade učinio je *nama*, dalmatinskim Morlacima, jednu nepravdu: oteo *nam* je Vuka Mandušića i pocrnogorčio ga. (...) Vladičino krštenje izbrisalo je zavičajnu pripadnost dalmatinskog Vlaha i vezalo ga za tlo, sredinu i dogođaje koji su vrlo časni, ali koji nijesu njegovi. Osjećanje regionalnog ponosa nameće *nam* dužnost, da tu ličnost rivendiciramo za kraj, kojemu ona pripada.“⁴⁰ U ovom tekstu doslovno se odvija svojevrsno proizvođenje nacionalne odnosno „kulturne intimnosti“ (pri čemu se ovaj pojam ne podudara sasvim sa istoimenim pojmom Michaela Herzfelda⁴¹) kroz povišeni blago patetični ton, trenutno jezičko konstruisanje sukoba sa isto tako konstruisanim neprijateljem (*mi* smo u zavadi sa *njim*, on je Njegoš, načinio nam je jednu *nepravdu* i jedan nasilni čin – kidnapovanja –, *mi* smo gotovo pa *žrtve*, i sad je dužnost *nas* kao zajednice da *ispravimo nepravdu*).

Svojevrsna intimnost i familijarnost ogledaju se i u Odeljku „Udovica Ilije Smiljanića“ iz većeg članka „Nekoliko priloga istorijskom proučavanju narodne pjesme“, koji Boško Desnica završava na sledeći način: „Ima li u Šibeniku ko živ od roda Zubičević, *nije mi poznato*.“⁴² Udovica Kata se, naime, posle pogibije Ilije Smiljanića udala za harambašu Zubičevića, sa kojim je, kako svedoče crkvene knjige, imala dvoje dece. Ona se novom udajom preselila iz Zadra u Šibenik, a ideja Boška Desnice da bi samo njegovo (po)zna(va)nje ljudi u okolini moglo da bude ravnopravan istorijski izvor kao i dokumenta iz arhiva (u poslednjem slučaju crkvenih matičnih knjiga) na koja se prethodno pozivao, govore o svojevrsnoj *regionalnoj familijarnosti*. Ta regionalna familijarnost očigledno je postojala među stanovnicima ovih gradova i njihove okoline, ali je autor članka i samim tekstom uspostavlja, ovog puta sa implicitnim čitaocem *Magazina*.

Zamenica *mi* i *naš* ima, dakle, drugačije konotacije kod navedenih autora. Kod Vladana Desnice se oseća stalna potreba da se iz (sub)regionalnog *mi* koje se u tekstu uspostavlja odmah i iskorači: *mi Severnodalmatinci Jugosloveni*, s tim da Vladan Desnica ne voli da koristi ni tu identitetsku oznaku. Za Mirka Koroliju su savremeni Severnodalmatinci

³⁹ В. ДЕСНИЦА, „Животна стаза Јандрије Кутлаче“, 157. Kurziv S. В.

⁴⁰ Бошко ДЕСНИЦА, „Вук Мандушић“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 25.

⁴¹ Herzfeld definiše da je „kulturna intimnost – prepoznavanje onih aspekata kulturnog identiteta koji se smatraju izvorom spoljašnje neprijatnosti, ali istovremeno pružaju članovima zajednice osećaj sigurnosti zbog pripadnosti društvu, osećaj prisnosti s osnovama moći koji obespravljenim ljudima u jednom trenutku može dozvoliti izvestan stepen kreativne neposlušnosti, a već u sledećem doprineti uspešnom zastrašivanju. (...) Kulturnu intimnost čine takozvane nacionalne crte – američka neposrednost, britanska istrajnost, grčka trgovačka umešnost i seksualna nezasitost, ili izraelsko neokolišjenje, da navedemo samo neke – koje pružaju građanima osećaj prkosnog ponosa u odnosu na formalniji ili zvaničniji sistem moralnih vrednosti, a ponekad i u odnosu na zvanično neodobravanje. To su stereotipi jastva s kojima se članovi zajednice tobože šale na vlastiti račun.“ Majkl HERCFELD, *Kulturna intimnost: socijalna poetika u nacionalnoj državi*, Beograd 2004., 20–21. Herzfeld je odbacio termin *nacionalna intimnost* koju mu je preporučio Peter Pels.

⁴² Бошко ДЕСНИЦА, „Неколико прилога историјском проучавању народне песме“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 12.

pre svega *potomci slavnih (pravoslavnih) predaka Severnodalmatinaca*. Boško Desnica pak, iako načelno prihvata jugoslovenstvo, Severnodalmatince diskurzivno jasno razgraničava od šire zajednice, i u dijahronom i u sinhronom pogledu. Dakle, postoje *nijanse* koje razlikuju implicitnog čitaoca kao Severnodalmatinca i Jugoslovena u člancima urednika i člancima ostalih saradnika. A na osnovu tih razlika čini se da *doslednu* ideju o „vraćanju na liberalna izvorišta jugoslavenskog integralizma i redefiniranju njegovih regionalnih i subregionalnih dimenzija“ Vladan Desnica nije mogao da pronade ni kod najbližih saradnika, a kamoli da je održi kao dugotrajnu časopisnu platformu. Ti najbliži saradnici bili su, međutim, više od saradnika. Drago Roksandić u opisu porodične i lične političke istorije/biografije Uroša Desnice s pravom ističe da je „projekat časopisa *Magazin Sjeverne Dalmacije* zajedničko djelo dr Uroša Desnice, Boška Desnice i Vladana Desnice“ kao i da je njegova osnovna misija bila upravo „pokušaj revitalizacije regionalne inačice jugoslavenskog integralizma“. ⁴³ I historiografski kontekst, drugim rečima, potvrđuje važnost kategorije integralnog jugoslovenstva u sklopu „identiteta“ implicitnog čitaoca almanaha i njenu *relativnu* doslednost, dok pažljiva analiza samih članaka i „stilskih nijansi“ u njima otkriva da data kategorija nije bila i *dovoljno* dosledna, odnosno homogena i čvrsta. Ideološko-generacijske razlike između oca i sina u datom (a možda, dakle, i ključnom) aspektu ovog porodičnog projekta možda najviše dolaze do izražaja u dva nepotpisana uvodnika, koja se s pravom pripisuju prvi sinu a drugi (nekrolog ubijenom Kralju Aleksandru I Karađorđeviću) ocu, Urošu Desnici. Uroš Desnica, pretpostavljeni autor nekrološkog uvodnika, samo je usputno pomenuo „jugoslovenski narod“ kojem marsejski atentat iz 1934. godine nagoveštava još teških istorijskih iskustava. Međutim, Uroš Desnica oličenje gotovo avangardno shvaćenog mladog naroda ne vidi u tom zaista novom narodu, već među pripadnicima severnodalmatinske regije. U tekstu nekrologa on već u drugoj rečenici prelazi na odjek koji je atentat imao na te ljude: „I duboko se potresla sirova i mistična duša sjeverodalmatinskog čovjeka.“ ⁴⁴ Nacionalna mitizacija i mistifikacija se ogleda u shvatanju, iznetom odmah potom, da postoji kontinuitet između narodne duše stanovnika toga kraja od vremena srpske srednjovekovne države do aktuelnog trenutka. Za sve vreme od sloma carstva dinastije Nemanjića, kroz mitskih pet vekova osmanskog ropstva, do „zore oslobođenja“, taj transistorijski severnodalmatinski „čovjek“ sačuvalo je kult svoje „narodne države, kult svojih narodnih vladara i heroja.“ Uroš Desnica tumači da je zato taj čovek u Aleksandru I Karađorđeviću video legitimnog naslednika nemanjičke dinastije. Štaviše, istom kontinuitetu pripadaju u svesti severnodalmatinskih ljudi i uspesi srpske vojske u balkanskim ratovima i tzv. Velikom ratu. Tragični događaj iz Marseja zato kida taj kontinuitet pa je moguće da je „naš narod u sjevernoj Dalmaciji osjetio taj novi udarac sudbine kao što ga niko osjetio nije“ i da mu on „pred očima“ izaziva priviđenje, utvaru „onih zaboravljenih pet crnih vjekova“. ⁴⁵

⁴³ Drago ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga. Dr Uroš Desnica (Obrovac, 28. VIII 1874 – Split, 13. VII 1941)“, *Spomenica dr Danice Milić* (ur. Bojana Miljković-Katić), Beograd 2014., 295–313.

⁴⁴ Nepotpisani uvodnik „Kralju Aleksandru Prvome“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 3.

⁴⁵ *Isto.*

Na stranu što potresni događaji poput ovog po pravilu izazivaju patetičnu retoriku i hiperbolizovane slike i što žanr nekrologa takođe često podrazumeva iste stilske karakteristike, Uroš Desnica je svemu tome (nesvesno) dodao, takođe u osnovi patetično-hiperbolizovani, lik kulturom i civilizacijom neiskvarenog naroda. Taj narod je, naime, jedno vreme živeo izlovan od evropskih civilizacijskih tokova, „u vječnom lutanju i beznadnom izgnanstvu“. Tokom pomenutih mitskih pet vekova pod Osmanskim Carstvom „njegova osamljenost“ hranila se uspomenu na svetlu prošlost, a „njegova patrijarhalnost bdila“ nad tim procesom, takoreći upravljala kulturom sećanja. Kada se, dakle, iz diskursa ovog nekrologa ukloni sve ono što se moglo naći u većini nekrologa koji su 1934. i 1935. u jugoslovenskoj štampi napisani povodom ubistva kralja (a sabrani svi zajedno, činili bi par obimnih tomova), ono što kao originalan doprinos *Magazina* ostaje, to je upravo ova afirmacija ali i mistifikacija severnodalmatinskog identiteta.

Takva retorika i priliči nekrologu posvećenom ubijenom kralju, a neočekivano se pojavila u velikom broju tadašnje periodike, često odudarajući od njenog uobičajenog tona. Tome iskliznuću doprinosila je ne samo potreba da se ravnom merom odgovori na realnu potresnost i patetičnost događaja, već i potreba da se glasilo unapred osigura pred cenzurom. Urednici su mogli pretpostaviti da cenzori periodičkih izdanja ovoga puta nisu gledali samo na to šta iz postojećih tekstova treba izbrisati, već da li se tu nalazi i onaj tekst koji se očekuje. Mnogi su časopisi odgovorili tom pretpostavljenom zahtevu nastavljajući dalje po svojoj uredničkoj koncepciji. Zato nimalo ne čudi kada urednik (sin) posle kataklizmičnog tona (očevog?) uvodnika poređa tekstove koji su već bili prikupljeni i isplanirani, i onim redom koji je bio planiran, makar i ne odgovarali tonu i poruci uvodnika. U *Magazinu Sjeverne Dalmacije* odmah posle nekrologa sledi stručni članak Lucijana Marčića o uzrocima slabog ekonomsko-kulturnog razvoja zadarskog zaleđa, u kojem se narod mistične duše, patrijarhalnog morala i svetle prošlosti prikazuje vrlo kritički upravo u određenim trenucima te prošlosti, i upravo zbog nedostatka kontakta sa kulturnim tokovima:

Narod koji se je doselio nakon ratova na pusta ognjišta ili osnovao nova naselja u ovoj oblasti, dolazio je sa dinarskih planina. U tim osamljenim, rijetko naseljenim planinama, održavao se patrijarhalni život bez promjena i bez napretka. Slabi kontakt sa kulturnijim dijelovima našeg naroda uslijed neprestanih borba sa Turcima imao je svoje zle posljedice: ovi doseljenici su bili na vrlo niskom stepenu kulture. (...) A i u onim franjevcima ili kaluderima, sinovima istog naroda, koji su jedini vodili narod u tim crnim danima naše prošlosti, bio je više razvijen instinkt harambaše, negoli pastira, dušobrižnika.⁴⁶

Objašnjenje uzroka negativnih osobina doseljenika zadarskog zaleđa zasniva se i na izvorima iz vremena nastajanja hajdučije:

Kada su prestali ratovi, ovaj se narod teško mogao da snađe u novim prilikama. Osjeća se oskudica, jer nema više vojničkih plata i zakonom zaštićene pljačke, pa njihovo junaštvo ne može više da hrani njihove porodice. Dugi četnički život je vrlo loše djelovao na njih. Odvikli su se od rada, od onog sitnog, mučnog i odvratnog težačkog rada, gdje treba skro-

⁴⁶ Lucijan MARČIĆ, „Uzroci slabog ekonomsko-kulturnog razvoja zadarskog zaleđa“, *Magazin Sjeverne Dalmacije*, 2/1935., 7.

mnim sredstvima, velikom postojanošću i marljivošću, odricanjem, bez velikog odmaranja i bez velikih pretenzija vaditi kruh iz zemlje. Izgubili su svaku konstruktivnost. Sve težnje mletačkih vlasti, da nakon ratova pretvori bivše nepobjedive ratnike u valjane i skromne kmetove, ostaju bez uspjeha. Jedan dobar dio njih polazi u goru, da kao hajduci pljačkaju svoje vlastite zemljake. Razvija se „zog“ [Ucjenjivanje sa prijjetnjom umorstva. (Vidi u Vuka: sôk, zôg).] i razne kriminalne pojave. Zadarski plemić Stratico u jednom svom predavanju na splitskoj gospodarskoj akademiji god. 1794 ovako precizira razloge slabe naseljenosti Dalmacije: Ljudi su se u ratovima odvikli od posla, pa kriminalitet i hajdučija drže muževe daleko od žena baš kad su u najproduktivnijoj snazi...⁴⁷

Ništa manje nije kritički i realistički ton sledećeg članka istog autora, „O nošnji na zadarskim i šibenskim ostrvima“, u kome se *kulturna skučenost* zaleđa prepoznaje i na ostrvskom delu Severne Dalmacije. Autor zaključuje da i u samoj ornamentici narodnih nošnji „nemamo nego jedno monotono, vrlo skučeno titranje od nekoliko boja, slično ojkanju njihovih glasova i zvukovima javorovih gusala, gajda i dipli, koje ne doseže ni granice jedne oktave“.⁴⁸ Kroz ton sopstvenih tekstova i izbor tuđih koje će objaviti Vladan Desnica je u *Magazinu* nesumnjivo prenosio drugačije viđenje Severne Dalmacije u odnosu na svoga oca. (Tako je barem u *Magazinu*, dok se iz drugih spisa Uroša Desnice mogu izvući i drugačiji zaključci.) Iz tih su razlika u pristupu subregionalnom identitetu proishodile i razlike u razumevanju jugoslovenskog identiteta.

S druge strane, jugoslovenskointegralistička platforma *Magazina* kao celine ili pak samo ona Uroša Desnice⁴⁹ nedvosmisleno je liberalna kada se sagleda u poretku aktuelnih „severnodalmatinskih diskursa“, tj. kada se uporedi pre svega sa koncepcijom zbornika *Severna Dalmacija nekad i sad* (1939). Ovaj zbornik svojom celinom, ukupnošću tekstova i njihovih značenja svedoči o konzervativizmu severnodalmatinske srpske javnosti, preovlađujućoj opredeljenosti za klerikalni koncept nacije i, posredno, o razlozima zbog kojih je sam *Magazin* bio ugašen. Za ovu priliku, dovoljno je uporediti retoričke momente prvog teksta zbornika, „Uvod u životne probleme Severne Dalmacije“, i one iz uredničkog uvodnika za *Magazin*. Tekst je dosledni kontrapunkt Desničinom tekstu. Protu Stevan Prostran u njemu kaže:

Kad je reč o Severnoj Dalmaciji, onda tu uvek razumemo njen kopneni deo, ili onaj deo njenog zaleđa koje je u većini i u neprekidnom naselju nastanjeno od pravoslavnog i srpskog dela njenog stanovništva, a poznato je pod lokalnim, još uvek prezirnim imenom „Morlakija“. Mi to naglašavamo zbog toga što Severna Dalmacija, uzeta u tom smislu, ima svoju posebnu političku i kulturnu istoriju i u njoj svoje sopstvene kulturne i političke težnje i ideale, i svoja zasebna, gotovo uvek usamljena trzanja i napore u vekovnoj i očajnoj borbi za svoj život i opstanak.⁵⁰

⁴⁷ Isto, 8.

⁴⁸ Lucijan MARČIĆ, „O nošnji na zadarskim i šibenskim ostrvima“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 2/1935., 16.

⁴⁹ Analiza Draga Roksanđića pokazuje da je Uroš Desnica zapravo bio potpuno dosledan u određenim liberalnim gledištima, tj. u shvatanju jugoslovenske nacije kao političke zajednice (eksplicirane i u *Magazinu Sjeverne Dalmacije*), počev od svojih političkih početaka pa sve do kraja života, od potpisivanja Zadarske deklaracije 1905. do polemičkih odgovora Srpskom kulturnom klubu 1941. Up. D. ROKSANĐIĆ, „Zatvaranje kruga“, 295–313.

⁵⁰ Protu Stevan Prostran, „Uvod u životne probleme Severne Dalmacije“, *Северна Далмација некад и сад. Одлучна реч у критичном часу*, Београд 1939., 5.

Karakteristične formulacije jasno svedoče da je ovaj tekst pisan na podlozi Desničnog uvodnika („spostvene kulturne i političke težnje i ideale“), ali sa drugačijim ideološkim predznakom. Tamo gde bi kod Desnice stajalo *mi* i *naš*, ovde se ponavljaju sintagme i nazivi „ovdašnji srpski čovek“, „pravoslavni srpski živalj“, „dalmatinsko Srpstvo“, „Morlak“ i slično.⁵¹ Pritom, to nisu samo imena objekta analize zbornika, već i načini prizivanja (i selekcionisanja) čitalačkih subjekata.

S obzirom na to da Desničin *Magazin* nije imao nameru da čitaoce obaveštava o književnim niti drugim delima i temama van severnodalmatinske regije, što njegov sadržaj i potvrđuje, moglo bi se zaključiti da je u odnosu na svog prethodnika Desničin godišnjak „regionalniji“ i užeg književnog, kulturnog i naučnog značaja. Činjenica je i da se pojam regionalnog u međuvremenu bio bitno promenio. Između ostalog, i u odnosu na pitanje jezika koje Branka Prpa ističe.⁵² Standardizacija srpskog književnog jezika i pravopisa koja je u međuvremenu sprovedena i stabilizovana stvorila je uslove da novi *Magazin* više nikako ne može biti samo regionalan, čak i kada autori članaka obilno koriste regionalnu leksiku. Sintaksički, morfološki i pravopisno standardizovan jezik, na taj način pročišćen i univerzalizovan, učestalošću regionalizama može da dobije na koloritu, ali više ne može da se „spusti“ na nivo usmenog regionalnog govora. Prema tome, u jezičkom smislu *Magazin Sjeverne Dalmacije* nije imao nikakvih zapreka u širini komunikacije. Drugo je pitanje da li bi vremenom almanah tu šansu iskoristio ili su ipak glavnu ulogu filtera čitalačke publike predstavljale dominantno regionalne teme njegovih priloga. One to i jesu činile pa je zato implicitni čitalac *Magazina* jasno profilisan kao pripadnik severnodalmatinske regije.

Druga važna karakteristika jezika velikog broja članaka jeste ta da se svi citati sa stranih jezika nisu prevodili (italijanskog, francuskog, nemačkog, latinskog). Treba samo pogledati kako npr. Uroš Desnica u članku „Jugoslovenstvo kao narodnost“ spontano u originalu citira misli Ernsta Renana o naciji i narodnosti, bez potrebe da ih prevodi i objašnjava, a u čemu ga podržava i urednik (ne intervenišući eventualnim prevodom u fusnoti), pa da se i bez posebne analize zaključi da je *Magazin* podrazumevao isključivo (jezički) obrazovanu publiku.⁵³ Originalni latinski nazivi lekova, bolesti i organizama prenosilaca malarije u medicinsko-etnografskom članku Eugena Nežića „Malarija u Sjevernoj Dalmaciji“ jasno govore da *Magazin* računa na čitaoca koji se bez obzira na primarno obrazovanje lako snalazi i u tom domenu.⁵⁴ Spontana upotreba italijanskih izraza dodatno takvog čitaoca profilise pripadnikom mediteranske kulture. Uzete sve zajedno, ove činjenice profilisu implicitnog čitaoca *Magazina* kao obrazovanu osobu multilingvalne kompetencije.

Činjenica da je implicitni čitalac *Magazina* muškarac pre nego žena iščitava se više iz konteksta nego iz tekstova *Magazina*. U vreme kada kao značajan faktor deluju ženski ča-

⁵¹ *Isto*, 5–6.

⁵² Prema ovoj autorki, dakle, već „Srbsko-dalmatinski magazin“ mada orijentiran prema srpskom stanovništvu u Dalmaciji, nije bio regionalnog karaktera, niti je to bila namjera njegovih urednika. (...) Njegova borba za ujednačavanje srpskog književnog jezika i oštra kritika regionalizama u leksici također se može posmatrati u tom kontekstu.“ B. PRPA-JOVANOVIĆ, *Srbsko-dalmatinski magazin*, 11.

⁵³ V. Урош ДЕСНИЦА, „Југословенство као народност“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 127–135.

⁵⁴ Еуген НЕЖИЋ, „Маларија у Сјеверној Далмацији“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 136–147.

sopisi, *Magazin* ne pokušava da osvoji ni deo ove diferencirane publike. Takođe, on ima samo jednu saradnicu – istina feministkinju, dr Jelku Perić – u trenutku kada su autorke ispunjavale ne samo čitave brojeve ženskih i feminističkih glasila, već često na povlašćenim pozicijama objavljivale u izdanjima „klasičnih“ časopisa: dovoljano je uzeti za primer časopis *Život i rad* u kome je Vladan Desnica prethodne godine, 1933, objavio prvi od svojih članaka. Jelka Perić u *Magazinu Sjeverne Dalmacije* piše historiografski članak o „Šibeniku u mletačko-turskim ratovima“, iz perioda od 15. do 17. veka, čime doprinosi ispunjavanju jedne od misija *Magazina* upravo po pitanju implicitnog čitaoca. Najpre, pošto se poziva na delove iz studije Boška Desnice iz prethodnog broja ovaj tekst direktno radi na kontinuitetu čitalačke pozicije kao nužnom uslovu samog postojanja implicitnog čitaoca. A zatim, što je još važnije, zajedno sa drugim (brojnim) historiografskim člancima tekst učestvuje u profilisanju implicitnog čitaoca kao intelektualca sa osećajem za istorijske procese. Međutim, aktuelna problematika kojom se Jelka Perić inače bavila i aktivizam kome je bila posvećena – borba za žensko pravo glasa – ostaju van interesa *Magazina*.⁵⁵ Tako „ispuštanjem“ teme koja je takođe mogla biti historiografska i regionalna, a da istovremeno bude i feministička, *Magazin* propušta i priliku za „proširenjem“ (značenja) figure implicitnog čitaoca.

Svakako, postoji mogućnost da bi *Magazin* u pretpostavljenoj perspektivi izlaženja „pri-zvao“ i žensku čitalačku publiku odnosno proizveo implicitnu čitateljku u nekim tekstovima, ali ostaje otvoreno pitanje da li bi *Magazin* izdvojeno predstavio kulturni doprinos Dalmatinki. Ženska i femino-filna jugoslovenska periodika svedoči da su *kćeri* severne Dalmacije bile važna tema za žensku ali i ukupnu čitalačku publiku te epohe. U časopisu cenjenom u porodici Desnica, u *Novoj Evropi*,⁵⁶ 1927. objavljen je tekst „Splitska žena“ Vinke Bulić.⁵⁷ Bulićeva je takođe hipotetički mogla biti saradnica Desničinog *Magazina*: ova poznata splitska novinarka (novinarka splitskog dnevnog lista *Nova doba*) i osnivačica (ogranka) Ženskog pokreta u Splitu bila je bliska prijateljica i Jelke Perić. Ipak, čitava dva godišta *Magazina* ne ukazuju da bi do takve saradnje došlo.

Na jezičkom planu takođe se ostaje na ustaljenim formama i tako zadržava *status quo* po pitanju moguće feminizacije figure implicitnog čitaoca. Kada se pažljivo čitaju časopisi *Nova Evropa*, *Misao* i *Život i rad*, može se primetiti da se u njima nesistematski, ali postupno formira rodno senzibilisan jezik i da se teži pisanju imena ženskih zanimanja u ženskom gramatičkom rodu. Svojim diskursom po tom pitanju *Magazin Sjeverne Dalmacije* ostaje na reprodukovanju postojećeg stanja. Kada u nenaslovljenom uvodniku Vladan Desnica piše: „Naši su kulturni radnici rasijani po čitavoj državi, i djeluju u raznim sredinama pa se zaboravlja da su svi oni sinovi jednoga kraja. I nosioci jedne kulturne tradicije...“, on jezički

⁵⁵ Ур. Јелка Перић, „Шибеник у млетачко-турским ратовима (до 1671 г.)“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 58–70.

⁵⁶ У prepisци са синовцем Бошко Десница жали што есеј „Један поглед на личност Доситејевићу“ није послат *Српском књижевном гласнику* или *Новој Европи* пре него што је објављен у шибеничком *Гласу привредно-културне матице за Сјеверну Далмацију*.

⁵⁷ Булићева је покушала да укратко изложи слику splitske жене од античког доба до савременог тренутка: splitska жена укључује и Солинјанке из римског периода, и средњовековне монахиње („колудрице“ код дубровачких писца), и Хрватке и Југословенке, а чланак је актуелно поентран залаганјем за женско право гласа. *Nova Evropa*, 15/1927., бр. 3–4, 108–112.

isključuje severnodalmatinske kćeri.⁵⁸ Izraz „sinovi tog i tog kraja“ frazni je izraz, a upravo fraze kao nosioci *podrazumevanih značenja*, poput napred pominjanih zamenica, jesu i nosioci (patrijarhalne) ideologije, odnosno važan aspekt performativnosti roda.

Kada u eseju „Jedan pogled na ličnost Dositejevu“ Vladan Desnica nabraja opseg realizacije vrste ličnosti kojoj pripada Dositej Obradović, to su takođe sve vokacije, životni izbori i zanimanja koji, bar za vreme u kom su i o kom su pisani, pripadaju gotovo isključivo muškarcima (tragalac za istinom, pustolov, apostol, verski fanatik, ljubavni avanturista, sajamski sveznadar, prosvetitelj).⁵⁹ O „osamnaestovekovnom *backpak-eru*“ (Dragana Grbić) Dositeju Obradoviću i odgovarajućem tipu ličnosti nije se moglo drugačije pisati, ali to ne menja činjenicu da se sa datim životnim realizacijama čitateljke *Magazina* nisu mogle poistovetiti podjednako kao i čitaoci. Odnosno, one su se mogle poistovetiti sa datim ulogama ali ne kao implicitne čitateljke već kao implicitni čitaoci.

U *Magazinu Sjeverne Dalmacije* postoji možda jedan momenat prikazivanja severnodalmatinskih žena u kom se one naslućuju kao distinktivan predmet, mada ostaju i deo pejzaža. U putopisnoj reportaži „Sjeverodalatinski pejzaži“ Ćiro Ćičin-Šain oblikuje surovu sliku i poentu:

U ovim pored ceste izvaljenim komšilucima, žene, sa velikim bijelim maramama (...) leže neke nauznak, neke na boku (...) Mlađima put preplanula, a starijima izgorila od sunca: ali stvarno nema mladih žena: nakon što prestane biti curče, uda se ili uskoči, i ostari.⁶⁰

Na samom kraju putopisne reportaže-eseja pojavljuje se i blagi nagoveštaj približavanja ženskoj perspektivi:

Nin. – Sličica u okviru prozorčića: crna glavica dalmatinske djevojke među karanfilima i mažuranama prati nas na putu po cijelom primorju. To je slika djevojačke čežnje i djetinje radoznalosti mlade provincijalke: i ovaj panoptički prozor glavna je njena osmatračnica života. Ove glave u cvijeću, koje nam se osmjehuju kad prolazimo; promatraju ili sanjare; i tako mnoge djevičanski dočekaju kraj; u jednodličnosti svakodnevnoga života mali događaji duboke tragove ostavljaju u njihovom srcu.⁶¹

Magazinu Sjeverne Dalmacije, dakle, ne nedostaje prikazivanje ženskog položaja ili ženskih likova. Tome aspektu almanaha pripadaju i Šainova pesma „Kolo“ i Desničina „Djevojke na vodi“. Svakako, tu je i posthumno objavljena nedovršena drama *Zoe Porfirogeneta* Mirka Korolije koja, bar u prvom činu, koji je jedini i pronađen u piščevoj zaostavštini, nosi visok emancipatorski potencijal – imajući za središnju temu upravo prekid patrilinear-nog (naslednog, vladarskog) principa, preuzimanje (očevog, vizantijskog) prestola od strane ćerke, odnosno junakinju koja je izraz ženske moći i samosvesti.⁶²

⁵⁸ *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 3.

⁵⁹ Ур. Владан Десница, „Један поглед на личност Доситејеву“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 110–124.

⁶⁰ Ћиро Чичин-Шалин, „Сјеверодалматински пејсажи“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934., 102.

⁶¹ *Isto*, 104.

⁶² Мирко Королија, „Зое Порфирогенета, драмски поем, I чин“, *Магазин Сјеверне Далмације*, 2/1935., 131–152.

Sve ovo je, međutim, daleko od situacije kada se samim ženama otvara prostor da govore u sopstveno ime. Čak i konzervativna publikacija *Severna Dalmacija nekad i sad* sadrži članak autorke, a o regionalnom ženskom pitanju. U karakterističnom žanru ženske/feminističke javnosti međuratnog perioda, ženskom portretu pod naslovom „Devojke i žene zadrugarke u Severnoj Dalmaciji“, Marta Mohorićeva iznosi, za dati kontekst, maksimalistički emancipatorski iskaz: „Dobili smo dokaze i o naprednosti seljačke žene u Severnoj Dalmaciji.“⁶³

Svi ovi (kon)tekstualni činioци zajedno potvrđuju činjenicu da se *Magazin Sjeverne Dalmacije* nije posebno obraćao čitateljicama, odnosno da je njegov implicitni čitalac rodno profilisan kao muškarac.

III

Pokušaj rekonstrukcije implicitnog čitaoca *Magazina Sjeverne Dalmacije* koji ga otkriva kao pripadnika severnodalmatinske regije, mediteranske i/ili srpske i hrvatske kulture, integralnog Jugoslovena, stanovnika grada i pripadnika građanske klase, muškarca pre nego ženu, obrazovanu i izgrađenu ličnost multilingvalne kompetencije i intelektulca sa osećajem za istorijske procese, mogao bi da posluži kao polazna osnova za širi opis tadašnje severnodalmatinske ili jugoslovenske periodike. Od takvog se jednog nacrtu u ovom radu pošlo kako bi se ukazalo na direktnu međuzavisnost i sauslovljenost periodičke štampe i (procesu) društvene stratifikacije i modernizacije. Pojam implicitnog čitaoca je samo jedno od mogućih analitičkih sredstava pomoću kojih se donekle skraćenim putem (koncentracijom na tekst) mogu izvoditi pouzdaniji zaključci iz izuzetno obimne i nepregledne građe. S obzirom na to da je *Magazin Sjeverne Dalmacije* samo kockica u mozaiku jugoslovenske periodičke/javne/društvene scene svoga vremena, u daljim istraživanjima moglo bi se osloniti na šire okvire koncepta implicitnog čitaoca. Margaret Beetham u tom smislu potcrtava koliko je „uloga periodika u odnosu na svoje čitaoce složena. Uspeh ove forme delom mora biti objašnjen time što zadovoljava *njihove* potrebe i težnje. U isto vreme ona je upotrebljiva za proizvođače i sve druge sa udelom u dominantnom poretku. To nije samo zato što proizvođači pripadaju grupama koje imaju ekonomsku i ideološku moć, a koju mogu da sprovedu kroz štampu. (...). Periodik je koristan za proizvođače i zbog formalnih karakteristika (...) tj. osobenog balansa zatvorenosti i otvorenosti (...). To znači da su čitaoci vraćeni društvenom i jezičkom poretku čak i kad istražuju mogućnosti alternativnih čitanja. Ova dva aspekta, otvorenost i zatvorenost, ne treba suviše olako poistovećivati sa dve grupe, konzumentima i proizvođačima. Dok zatvorenost, stvaranje dominantne pozicije iz koje treba čitati, može da bude korisna za proizvođače, ona takođe može da izlazi u susret potrebama konzumenata. Za mnoge – možda i većinu – čitalaca želja da se potvrde u opšteprihvaćenom diskursu može da bude snažnija nego san o drugačijoj budućnosti

⁶³ Северна Далмација некад и сад, 139.

ili maštanje o alternativama.⁶⁴ Zato, kada Vladan Desnica u uvodnoj napomeni nenametljivo kaže da *Magazin Sjeverne Dalmacije* „samo hoće da bude slobodan izraz težnja i ideja ovoga kraja i njegovih ljudi“, treba znati da te težnje ipak izražavaju „proizvođači“, a ne čitaoci; oni sa „udelom u dominantnom poretku“ (pesnici, profesori, advokati, lekari, pa i novinari), a ne bilo ko iz „ovoga kraja“. S druge strane, čak i kada bi svi imali priliku da govore i pišu, pitanje je da li bi samo poželeli da se „potvrde u opšteprihvaćenom diskursu“ svoje zajednice ili bi imali hrabrosti da ga menjaju. Dalja (periodička) istraživanja severnodalmatinske, splitske ili jugoslovenske međuratne javnosti mogla bi da se sprovede i u okviru ovih kategorija.

THE IMPLICIT READER OF THE JOURNAL *MAGAZIN SJEVERNE DALMACIJE*: ATTEMPTING A RECONSTRUCTION

In parallel with definitions of the implicit reader in the theory of literature – beginning with Wayne Booth's influential study *The Rhetoric of Fiction* (1961), up to the reception theories of Wolfgang Iser and Hans Robert Jaus – there have been periodical studies theorizing the implicit reader in works by Margareth Beethan, Lyn Pykett and Brian Maidment, ever since the time of their 19th century predecessor James Mill. Periodical literature, according to these authors, shapes the dominant position from which it is being read, maintaining this position more or less consistently during the continuity of publication. This consistency is necessary in order to form and maintain a regular reading audience that is a prerequisite, not only of an economic, but of any other kind journalistic survival. A familiar position from which the periodical is being read assumes the formation of a consistent implicit reader in the text. A reconstruction of the implicit reader is performed by analyzing the mode of reference seen in the tone, attitudes and rhetoric, but also in extratextual factors such as price, rhythm of publication, visual material or font selection. The periodical talks to the reader as an individual, but it also positions it as a member of a social group defined by class, gender, region, age, political thinking, religion or a cross-section of these categories. Although it has only two volumes and seemingly does not offer much in the way of defining an implicit reader, the journal *Magazin Sjeverne Dalmacije* (1934, 1935) edited by Vladan Desnica, presents a challenge in this sense. An added difficulty is the lack of data on subscribers or real readers, which modern researchers of periodical literature insist on having, finding that only a combination of implicit and historical readers gives meaningful results. As the journal which the *Magazin Sjeverne Dalmacije* purported to continue has a precise analysis of its reading audience (Branka Prpa), it can serve not only as the basis for a hypothesis on the *Magazin's* readers, but also for assuming the level of social transformation inherent in the general reading public in the space of a century. This paper's aim is to see in which way the *Magazin Sjeverne Dalmacije* dominantly positioned its implicit reader. By analyzing the extratextual (font selection and publication rhythm) and textual factors (topic selection, topics left out, use of characteristic lexemes, ideological meanings, use of foreign words), the MSD's implicit reader is defined as an member of the Dalmatian region, Mediterranean and/or Serbian culture, integral Yugoslav, city dweller or member of the bourgeoisie,

⁶⁴ M. BEETHAM, „Open and Closed“, 99.

man rather than woman, an educated person with multilingual competence and an intellectual attuned to historical processes.

Keywords: *Magazin Sjeverne Dalmacije*, Vladan Desnica, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Kingdom of Yugoslavia, social stratification, periodical literature, almanach, reading public, implicit reader

Literatura

- Биљана Андоновска, „Авангардни алманаси: нацрт за једну поетику ефемерног“, *Књижевна историја*, 43/2011., br. 145, 797–829.
- Magaret ВЕЕТНАМ, „Open and Closed: The Periodicals as a Publishing Genre“, *Victorian Periodicals Review*, 22/1989., br. 3, 96–100.
- Јован ДЕРЕТИЋ, *Алманаси Вуковог доба*, Београд 1979.
- Vladan DESNICA, *Pripovijetke* (= *Sabrana djela Vladana Desnice*, knj. III), Zagreb 1974.
- Мажкл НЕРСФЕЛД, *Kulturna intimnost: socijalna poetika u nacionalnoj državi*, Београд 2004.
- Магазин Сјеверне Далмације*, 1/1934.
- Магазин Сјеверне Далмације*, 2/1935.
- Brian E. МАИДМЕНТ, „Magazines of Popular Progress and the Artisans“, *Victorian Periodicals Review*, 17/1984., br. 3, 83–94.
- Војислав МАКСИМОВИЋ, „‘Просвјетини’ календари и алманаси (1918–1941)“, *Календар Просвјета*, Сарајево 2012., 524–551.
- Миодраг МАТИЦКИ, *Летопис српског народа: три века алманаха и календара*, Београд 1997.
- Миодраг МАТИЦКИ, „Забавници, алманаси и календари“, *Библиографија српских алманаха и календара*, том I, Београд 1986., 1–57.
- Branka РРРА-ЈОВАНОВИЋ, *Srbsko-dalmatinski magazin 1836–1848. Preporodne ideje Srba u Dalmaciji*, Split 1988.
- Лун РУКЕТТ, „Reading the Periodical Press: Text and Context“, *Victorian Periodicals Review*, 22/1989., br. 3, 100–108.
- Drago ROKSANDIĆ – Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ – Nikolina ŠIMETIN ŠEGVIĆ (ur.), *Desničini susreti 2014. Vladan Desnica i Split 1920. – 1945. Program rada / sažeci izlaganja*, Zagreb 2014.
- Drago ROKSANDIĆ, „Zatvaranje kruga. Dr Uroš Desnica (Obrovac, 28. VIII 1874 – Split, 13. VII 1941)“, *Spomenica dr Danice Milić* (ur. Bojana Miljković-Katić), Београд 2014., 295–313.
- Северна Далмација некад и сад. Одлучна реч у критичном часу*, Београд 1939.
- Срђан ВОЛАРЕВИЋ, „Подвлачења Владана Деснице“, *Књижевно дело Владана Деснице*, Београд 2007., 237–244.